

Daniel Kukla

W KRĘGU REFLEKSJI NAD WYCHOWANIEM DO PRACY

У КОЛІ РЕФЛЕКСІЇ ЩОДО ВИХОВАННЯ ДО ПРАЦІ

IN THE CIRCLE OF REFLECTION ABOUT
UPBRINGING FOR LABOUR

1. Wprowadzenie

Praca jest rzeczywistością, która zewsząd otacza i określa człowieka. Stanowi ważny element życia, jest źródłem utrzymania oraz realizacji pasji, potrzeb związanych z integracją społeczną. Praca organizuje nasz czas, jest źródłem zadowolenia, samorealizacji, celową aktywnością człowieka¹. Jest ponadto wartością, która wpływa na nasze życie, na nasze postępowanie.

Ważne jest zatem, by odpowiednio się do niej przygotować już w młodości, tak aby w późniejszym okresie aktywności zawodowej dobrze funkcjonować w jej obszarze. Młodzi ludzie muszą wiedzieć, czego oczekują od siebie i innych. To, jak będzie się funkcjonować w dorosłym życiu, zależy w dużej mierze od naturalnych predyspozycji, wyuczonych umiejętności, zdolności do dostrzegania i wykorzystywania w pełni swoich indywidualnych walorów. Niezwykle ważną rolę odgrywa tu odpowiednie nastawienie i szacunek do pracy swojej i innych ludzi. Dzisiejszy rynek pracy oczekuje od jednostki nie tylko odpowiednich kwalifikacji czy umiejętności, ale również zaangażowania w pracę, zamiłowania do tego, co się robi.

¹ E. Bojarska, *Praca zawodowa jako czynnik rehabilitacji zawodowej i społecznej osób niepełnosprawnych*, [w:] *Edukacja – Wsparcie – Praca w życiu osób niepełnosprawnych*, red. D. Kukla, Ł. Bednarczyk, Warszawa – Częstochowa: Wyd. UKSW 2008, s. 119.

Przygotowanie młodego pokolenia do życia, do pracy zawodowej to fundamentalne zadanie procesu wychowania. Niniejsze opracowanie ma na celu przybliżenie idei wychowania do pracy, które realizowane może być poprzez pracę (wychowanie przez pracę). Jego celem jest ponadto wskazanie wychowawczej funkcji pracy. Wychowanie przez pracę pozwala bowiem zrealizować przynajmniej dwie niezwykle ważne funkcje:

- przygotowanie młodego człowieka do pełnienia w przyszłości roli pracownika, ukształtowanie w nim postaw względem pracy, należytego szacunku względem niej;
- poprzez wykonywanie pracy – odpowiednio dobranych obowiązków (z punktu widzenia wieku, etapu rozwoju młodego człowieka) – kształtuje się światopogląd, system wartości, zainteresowania, a niejako także osobowość jednostki.

2. Rola pracy w życiu człowieka

Praca odpowiednio dobrana do naszych preferencji, oczekiwań, naszej osobowości, umiejętności i predyspozycji może uczynić człowieka szczęśliwym, spełnionym. Wówczas możemy mówić o wartości pracy jako wartości autotelicznej (samej w sobie). W takim rozumieniu, jak również w rozumieniu pracy jako źródła zarobkowania, praca niewątpliwie może zaspokajać „potrzeby ludzi jako jednostek biologicznych”. Idąc bowiem za słowami profesora Janusza Sztumskiego, „spośród różnorodnej działalności człowieka na szczególną uwagę zasługuje ta, która łączy się z przetwarzaniem zasobów i sił przyrody zgodnie z potrzebami ludzkimi, czyli stanowi działalność produkcyjną. Poprzez nią bowiem człowiek tworzy zarówno warunki swojej egzystencji jednostkowej i społecznej, jak i swojego rozwoju oraz zapewnia sobie swoistą pozycję w świecie, wyrażającą się tym, że tylko on jest w stanie poznawać i przeobrażać go zgodnie ze swoją wiedzą i pragnieniami”².

W dzisiejszym świecie praca dla każdego z nas ma ogromne znaczenie ze względu na chęć posiadania, która ogrywa ważną rolę w cywilizacji. S. Wyśzyński pisał: „Ma ona coraz większą wartość w oczach ludzkich z uwagi na wieczność jej owoców. Pracuje się coraz to więcej, coraz bardziej planowo i systematycznie. [...] Ale współcześnie zagadnienie pracy wysuwa się na czoło wielu doniosłych spraw. Dlatego o pracy trzeba mówić, biorąc pod uwagę nowe dążności i nowe potrzeby [...], by dokonać właściwego włączenia pracy,

² J. Sztumski, *Postawa wobec pracy jako miara wartości człowieka*, [w:] *Pedagogika pracy*, Warszawa 1975, s. 66.

stanowiącej część naszego życia, do całości tego życia, tak aby praca nie była czymś od reszty życia oderwanym, aby z nimi tworzyła harmonijną całość”³.

Praca ma przy tym wiele istotnych cech: jest naturalną potrzebą, źródłem satysfakcji jednostki; jest wartością moralną i źródłem wielu innych wartości; jest swoistą formą przetrwania jednostek i grup; jest podstawą integracji społecznej; posiada znaczenie terapeutyczne; jest kluczowym czynnikiem dobrej jakości życia i zdrowia; może być obciążeniem i przyczyną cierpienia jednostek; nie zawsze ma wartość rynkową (praca w domu); jest podstawą dochodu, egzystencji i rozwoju pracujących i ich rodzin⁴. „Wartość pracy rozpatrywana może być zatem ze względu na jej wymiar podmiotowy, przejawiający się w rozwoju człowieka, oraz wymiar przedmiotowy, wyrażający się w możliwości doskonalenia świata”⁵. Pracę ponadto rozumieć możemy na cztery sposoby:

- jako materialną moc twórczą (praca jest bowiem źródłem egzystencji ludzkiej, jak również sposobem, w jaki człowiek kształtuje swoje życie),
- jako podstawę rozwoju moralnego (praca ustanawia materialne warunki mające wpływ na realizację i rozwój człowieka),
- jako moc socjotwórczą (która realizuje się poprzez współpracę oraz współdziałanie ze sobą jednostek i grup),
- jako przejaw działania coraz bardziej zapośredniczonego, które rodzi i zużywa, jak również tworzy, potrzebując coraz to bardziej rozwiniętych form regulacji, a poprzez to prowadzi do rozwoju umysłowego⁶.

Oczywiście to, jak każda jednostka wykorzysta możliwości i wartości, jakie może dać jej praca, zależy od wielu czynników. Po pierwsze, od osobistego podejścia do kwestii pracy. Od systemu wartości, jaki każdy z nas tworzy. Od naszych indywidualnych celów, cech, temperamentu. W końcu także od rodzaju podejmowanej pracy. Niektórzy bowiem traktują swoją pracę jako dużą wartość, poprzez którą mogą realizować siebie, swoje pasje i marzenia.

³ S. Wszyński, *Duch pracy ludzkiej*, Warszawa: Wyd. PAX 2001, s. 21, 24.

⁴ Por. S.M. Kwiatkowski, A. Bogaj, B. Baraniak, *Pedagogika pracy*, Warszawa: Wyd. Akademickie i Profesjonalne 2007, s. 25.

⁵ K. Ślebarska, *Praca jako wartość wobec problemu bezrobocia*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 2005, t. 38, s. 442-443; por. też: A. Solak, *Podmiotowy wymiar pracy ludzkiej*, [w:] *40 lat Pedagogiki pracy – tradycja i wyzwania współczesności*, red. S.M. Kwiatkowski, Warszawa – Radom – Bydgoszcz: Wyd. ITE-PIB, UKW, APS 2012, s. 193 i n.

⁶ Por. Z. Wiatrowski, *Podstawy pedagogiki pracy*, Bydgoszcz: Wyd. Akademii Bydgoskiej im. Kazimierza Wielkiego 2005, s. 28; W. Duda, D. Kukła, *Kariera zawodowa wobec postępujących przemian pracy*, Częstochowa: Wyd. AJD 2010 s. 16.

Inni traktują ją jako okazję do pomagania innym, do rozwoju kultury. Dla niektórych jest to okazja do pozostawienia ludzkości swojego śladu w postaci efektów pracy. Jeszcze inni traktują ją po prostu jako przykry obowiązek, który służy jedynie zarobkowaniu.

Współcześnie praca staje się wartością, którą trudno będzie zatrzymać raz na całe życie. Człowiek musi wykazać więc niebanalną troskę o jej utrzymanie, gdyż długotrwałe odsunięcie się od niej oznacza nie tylko niższy poziom życia, ale także degradację człowieka i jego osobowości⁷.

Praca stanowi naturalny wyznacznik możliwości rozwoju człowieka w różnych okresach jego życia, w całym jego życiu. Chodzi oczywiście o rozwój wielostronny, umożliwiający człowiekowi dochodzenie do szeroko rozumianej kariery ogólnej i zawodowej. Zorganizowana i sensowna praca człowieka jest najbardziej znaczącym wyznacznikiem kształtu i wyrazu życia społecznego – tego życia, w którym człowiekowi, jako istocie z natury społecznej, przypada rola nieograniczona, a na pewno dominująca⁸.

W dużej mierze nastawienie ludzi względem ich pracy zależy od tego, jaka ona jest – czy odpowiada ich oczekiwaniom, zainteresowaniom. Warto jednak podkreślić, iż istotną rolę odgrywają tutaj także postawy względem pracy, jakie przejawiają poszczególne osoby, a kształtowane w okresie dzieciństwa.

3. W konstelacji wychowania do pracy poprzez pracę

Wychowanie zdaniem Bogdana Suchodolskiego polega na przygotowaniu człowieka do „społecznego uczestnictwa”, które autor definiuje jako „przygotowanie do zawodu, który stanowi główną formę tego uczestnictwa, a zarazem i teren samorealizacji jednostki”⁹. Ważną funkcją wychowania jest zatem między innymi przygotowanie młodego człowieka do wykonywania przez niego pracy w przyszłości.

Biorąc pod uwagę fakt, iż – zdaniem Tadeusza Nowackiego – zainteresowanie pracą nie rodzi się w gotowej formie, należy „w długim procesie wychowawczym, konsekwentnie wciągając dzieci do pracy, wyrabiać zamiłowanie

⁷ D. Kukla, *Perspektywy (nie tylko zawodowe) młodych w ponowoczesności*, [w:] *Młodzież na rynku pracy. Od badań do praktyki*, red. S.M. Kwiatkowski, Z. Strojć, Warszawa: Wyd. OHP 2006, s. 32.

⁸ Por. Z. Wiatrowski, *Praca człowieka – nieporozumienia, wątpliwości i realia*, „Pedagogika Pracy” 2004, nr 42, s. 40.

⁹ *Pedagogika. Podręcznik dla kandydatów na nauczycieli*, red. B. Suchodolski, Warszawa: PWN 1982, s. 132.

do niej. [...] Praca oznacza niejednokrotnie podporządkowanie się pewnemu reżimowi. [...] Nie wszystkie prace są «zabawne» i to nie tylko dla młodzieży, ale i dla dorosłych. Trzeba kształtować głębsze motywy działania, aby człowiek ze zrozumieniem i starannie wykonywał również nieatrakcyjne prace. Tak jest w życiu dorosłym i faktów tych nie może ignorować pedagogika¹⁰.

Zatem można stwierdzić, iż obszar ten dotyczy między innymi wychowania do pracy, polegającego na zaznajamianiu młodego człowieka z zawodami (charakterystycznymi, ważnymi, zawodami rodziców czy też zawodami z najbliższego otoczenia) oraz uświadamianiu im roli pracy w życiu. Zadania te łączy się ze sobą. Bowiem kontakt z ludźmi pracującymi, obserwacja ich podczas pracy, mają wpływ na kształtowanie się stosunku emocjonalnego dziecka względem pracy. Wiedza zdobyta właśnie w ten sposób rozwija wyobrażenia dziecka o pracy, a także budzi w nim szacunek dla osób pracujących¹¹.

Rozpatrując wychowanie do pracy, należy zaznaczyć, iż w procesie wychowawczym, mającym na celu pokazanie młodemu człowiekowi znaczenia pracy, ukazany jest ów proces w wykonywaniu określonych prac przez jednostkę. Możemy mówić o wychowaniu do pracy przez pracę, czyli systemie działań wychowawczych uznających decydujące znaczenie pracy dla rozwoju społeczeństwa, jego kultury i gospodarki, organizacji i funkcjonowania, oraz osobotwórczą wartość pracy w rozwoju jednostek¹². System ten ma na celu rozwinięcie u dzieci pozytywnych postaw wobec pracy, umiejętności pracy i współdziałania przez szereg środków prowadzących do harmonijnego wprowadzania jednostek w świat ludzkiej pracy jako aktywnych uczestników. Owo wychowanie przez pracę to „zamierzony i celowo zorganizowany rodzaj działalności wychowawczej, którego cechą szczególną stanowi wykorzystywanie pracy w procesach oddziaływania na jednostkę i dokonywania zmian w jej osobowości¹³. Zdaniem Tadeusza Nowackiego „główną zasadą wychowania przez pracę winno być włączanie dzieci od najmłodszych lat w powszechny, społeczny proces pracy dla przygotowania obywatela-pracownika umiejącego współdziałać w codziennym stwarzaniu życia kulturalnego¹⁴”.

¹⁰ T. Nowacki, *Praca i wychowanie*, Warszawa: Instytut Wyd. CRZZ 1980, s. 68.

¹¹ Por. J. Andrzejewska, J. Wierucka, *Razem w przedszkolu. Program wychowania przedszkolnego*, Warszawa: Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne 2009, s. 62, 151; I. Broda, *Od przedszkolaka do pierwszaka. Program wychowania przedszkolnego*, Warszawa: Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne 2010, s. 46, 71, 100, 125.

¹² W. Cichoń, *Wartość, człowiek, wychowanie*, Kraków: Wyd. UJ 1996, s. 35.

¹³ Z. Wiatrowski, *Podstawy pedagogiki pracy*, Bydgoszcz: Wyd. Akademii Bydgoskiej 2005, s. 154-155.

¹⁴ T.W. Nowacki, *Rola i zadania systemu oświatowego w przygotowaniu do uczestnictwa w społecznym procesie pracy*, „Kwartalnik Pedagogiczny” 1974, nr 4.

Do podstawowych zadań owego wychowania zalicza się:

1. Wspieranie dzieci, młodzieży czy też osób dorosłych w zdobywaniu wiedzy o pracy człowieka (jej istocie oraz złożoności), w zrozumieniu roli pracy w życiu człowieka oraz uświadomieniu sobie jej wartości.

2. Włączanie dzieci, młodzieży oraz dorosłych w pracę, a poprzez to kreowanie podstawowych umiejętności pracy (szczególnie praktycznych), właściwej motywacji do pracy oraz odpowiedniego stosunku do pracy własnej i cudzej.

3. Kształtowanie istotnych w wykonywaniu niemalże każdego rodzaju pracy cech charakteru oraz umiejętności, takich jak: rzetelność, odpowiedzialność, pracowitość, systematyczność, dokładność, uczciwość, pomysłowość, zaradność, umiejętność pracy w grupie, wzajemne wspieranie się pracowników, etos pracy itd.

4. Kształtowanie kultury pracy¹⁵.

Wychowanie do pracy to poznanie podstaw zwozu, warunków pracy, istniejących zagrożeń. Zagadnienie wychowania do pracy i przez pracę ma swoje źródło w wychowaniu naturalnym, które unaocznia różne czynności wykonywane przez człowieka, ich proces oraz skutek-owoc (wytwór, świadczona usługa, działanie badawcze lub twórcze). Wychowanie to pozwala opanować czynności procesu pracy oraz kształtować pozytywny i twórczy stosunek do pracy, a także właściwe postawy w trakcie jej wykonywania¹⁶.

Proces wychowywania przez pracę – do pracy prowadzony w rodzinie można realizować poprzez takie czynności, jak: czynności samoobsługowe, czynności porządkowe, czynności usługowe z myślą o innych, czynności wytwórcze, czynności badawcze i twórcze, a w szczególności:

- „stały przydział obowiązków uwzględniający wiek, możliwości fizyczne dziecka oraz warunki środowiskowe;
- kontrola i sposób egzekwowania obowiązków,
- organizacja życia w rodzinie (atmosfera domu rodzinnego i stosunek do pracy),
- osobisty przykład rodziców i rodzeństwa¹⁷.

¹⁵ Z. Wiatrowski, *Podstawy...*, dz. cyt., s. 155-156.

¹⁶ B. Baraniak, *Współczesna pedagogika pracy*, Warszawa: Wyd. UKSW 2010, s. 200.

¹⁷ Cyt. za: M. Sztaba, *Wychowanie do pracy i przez pracę jako istotny element wspomagający planowanie i realizację kariery zawodowej*, [w:] *Między wychowaniem a karierą zawodową*, red. B. Jakimiuk, Lublin: Wyd. KUL 2013, s. 101.

Praca nie może być formą przymusu ani też rywalizacji, powinna też być dostosowana do możliwości psychofizycznych wychowanków, ich sprawności i wiedzy. Należy zachęcać do pracy poprzez wytyczenie określonego celu, który mają osiągnąć.

4. Wychowawcza funkcja pracy

Ważnym charakterem pracy jest jej wychowawcza rola w przygotowaniu człowieka do współpracy i współżycia w otaczającym go społeczeństwie. W przygotowaniu takim liczy się zdobywanie wiadomości, umiejętności i sprawności oraz motywacja i postawa wobec stawianych zadań.

W wychowaniu dzieci i młodzieży praca odgrywa bardzo ważną rolę. Możemy wyróżnić trzy aspekty wychowawczej roli pracy:

1) Aktywizujący – efekty mogą być osiągnięte poprzez samą działalność. Wdrażanie do pracy ma wyrobić w dziecku postawę, pozytywny stosunek do otoczenia i przekonanie, że można je zmieniać poprzez działanie.

2) Uspołeczniający – poprzez pracę wychowanek zostaje wprowadzony w całość stosunków i zależności społecznych. Współpracując w grupie, wyrabia w sobie przekonanie o potrzebie wspólnego wysiłku, wspólnego organizowania, koordynacji działania, solidarności i dyscypliny. Kształtuje postawę społecznego zaangażowania oraz użyteczności i gospodarności.

3) Produkcyjny – poprzez pracę kształtuje postawę szacunku do pracy i jej produktów, świadomość konieczności pracy jako źródła wartości moralno-społecznych¹⁸.

Rolę pracy w kształtowaniu człowieka podkreślił także Adam Solak, który zauważył kształcący aspekt pracy, podkreślając jednocześnie, iż poprzez podejmowanie działalności, a więc i pracy, człowiek rozwija swoją osobowość¹⁹.

Podejmowanie kolejnych ról oraz czynności zawodowych kształtuje w człowieku nowe umiejętności i kompetencje. Człowiek nabywa je w toku pracy. Już od najmłodszych lat wykonywane obowiązki kształtują oraz rozwijają cechy osobowości oraz umiejętności, takie jak m.in.: cierpliwość, su-

¹⁸ L. Marszałek, *Wychowanie do pracy procesem integrującym prawa i obowiązki dziecka przedszkolnego*, „Seminare” 2010, t. 28, s. 176.

¹⁹ J. Wilsz, *Praca jako wartość ze względu na zaspokajanie ludzkich potrzeb*, [w:] *Wartości w pedagogice pracy*, red. B. Baraniak, Warszawa: Instytut Badań Edukacyjnych 2008, s. 121; por. też: A. Solak, *Miłość i sprawiedliwość w pracy ludzkiej*, [w:] *Praca człowieka w XXI wieku. Konteksty – wyzwania – zagrożenia*, red. R. Gerlach, Bydgoszcz: Wyd. UKW 2008, s. 142 i n.

mienność, zaangażowanie, umiejętność współpracy, organizacja pracy własnej i innych, radzenie sobie z sytuacjami trudnymi, problemami. To rozwija kreatywność, innowacyjność, umiejętność szybszego i trafniejszego podejmowania decyzji, reagowania na określone sytuacje. Im szybciej młody człowiek ma okazję zetknąć się z sytuacją pracy – jest w nią wprowadzony (np. poprzez wykonywanie domowych obowiązków), tym wcześniej rozpoczyna się niezwykle cenny proces uczenia się wielu ważnych umiejętności. Umiejętności przydatnych tak w życiu zawodowym, jak i osobistym.

5. Podsumowanie

Praca jest nieodłącznym elementem życia niemalże każdego dorosłego człowieka. Poprzez pracę człowiek realizuje siebie, urzeczywistnia swoje możliwości, aspiracje, zdolności. Praca, zgodna z predyspozycjami i oczekiwaniami, jest dążeniem każdego, naturalną potrzebą. Dzięki podejmowaniu pracy człowiek rozwija się, nieustannie edukuje i wychowuje. Potrzeba doskonalenia się, rozwoju oraz ciągłego dążenia do bycia lepszym, doskonałym pracownikiem, to elementy istotne w rozwoju zawodowym zarówno z punktu widzenia samoakceptacji oraz satysfakcji z siebie samego, jak również w kontekście dostosowywania się do potrzeb rynku pracy. Z całą pewnością wykształcenie odpowiednich postaw względem pracy, nawyku i potrzeby nieustannego doskonalenia się już za najmłodszych lat może zawoalować w przyszłości rozwojem zawodowym. Warto mieć na uwadze, iż rozwój zawodowy to element całościowego rozwoju człowieka, który rozpoczyna się od najmłodszych lat i kontynuowany jest przez cały czas trwania kariery zawodowej²⁰. Praca jako aspekt wychowawczy pozwala u młodego człowieka na rozwinięcie pozytywnych postaw wobec pracy, umiejętności pracy i współdziałania przez szereg środków prowadzących do harmonijnego wprowadzania jednostek w świat ludzkiej pracy jako aktywnych uczestników.

Streszczenie: W dzisiejszym świecie praca dla każdego ma ogromne znaczenie ze względu na chęć posiadania, która odgrywa ważną rolę w cywilizacji. S. Wyszynski pisał: „Ma ona coraz większą wartość w oczach ludzkich...”. Praca w sposób bezpośredni i pośredni wpływa na rozwój człowieka i doskonali go. Dla każdego człowieka praca jest zarówno celem, jak i środkiem do realizacji innych celów. Postrzeganie pracy zależy od naszego systemu wartości, który budować możemy na podstawie naszych

²⁰ Szerzej: R. Gerlach, *Rozwój zawodowy jako element całościowego rozwoju człowieka*, „Polityka Społeczna” 2014, nr 3, s. 3-6.

pragnień, cech charakteru. Ważnym czynnikiem warunkującym przygotowania do funkcjonowania w świecie pracy jest proces wychowania do pracy w najbliższym środowisku wychowawczym młodego człowieka. To od wychowania zależy przyszłość zawodowa człowieka, ale i kształt jego systemu wartości.

Słowa kluczowe: wychowanie do pracy, edukacja, rozwój zawodowy

Abstract: Contemporary, work has a great importance for a lot of people. It is the consequence of the fact that today a lot of people feel desire to possess. According to Wyszyński work is more and more valuable for people. Work has impact on people development (in direct and indirect way). For everyone, work is a goal and a way to achieve other goals. The perception of the work depends on our value system (which we build based on our desires and character. An important factor in the preparation to work is a process of upbringing for labour (in close environment). The professional future of people depends on the education and shape of people value system.

Keywords: upbringing for labour, education, professional development

Bibliografia

- Andrzejewska J., Wierucka J., *Razem w przedszkolu. Program wychowania przedszkolnego*, Warszawa: Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne 2009.
- Baraniak B., *Współczesna pedagogika pracy*, Warszawa: Wyd. UKSW 2010.
- Bojarska E., *Praca zawodowa jako czynnik rehabilitacji zawodowej i społecznej osób niepełnosprawnych*, [w:] *Edukacja – Wsparcie – Praca w życiu osób niepełnosprawnych*, red. D. Kukła, Ł. Bednarczyk, Warszawa – Częstochowa: Wyd. UKSW 2008.
- Broda I., *Od przedszkolaka do pierwszaka. Program wychowania przedszkolnego*, Warszawa: Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne 2010.
- Cichoń W., *Wartość, człowiek, wychowanie*, Kraków: Wyd. UJ 1996.
- Duda W., Kukła D., *Kariera zawodowa wobec postępujących przemian pracy*, Częstochowa: Wyd. AJD 2010.
- Gerlach R., *Rozwój zawodowy jako element całościowego rozwoju człowieka*, „Polityka Społeczna” 2014, nr 3.
- Kukła D., *Perspektywy (nie tylko zawodowe) młodych w ponowoczesności*, [w:] *Młodzież na rynku pracy. Od badań do praktyki*, red. S.M. Kwiatkowski, Z. Strojć, Warszawa: Wyd. OHP 2006.
- Kwiatkowski S., Bogaj A., Baraniak B., *Pedagogika pracy*, Warszawa: Wyd. Akademickie i Profesjonalne 2007.

- Marszałek L., *Wychowanie do pracy procesem integrującym prawa i obowiązki dziecka przedszkolnego*, „Seminare” 2010, t. 28.
- Nowacki T., *Praca i wychowanie*, Warszawa: Instytut Wyd. CRZZ 1980.
- Nowacki T.W., *Rola i zadania systemu oświatowego w przygotowaniu do uczestnictwa w społecznym procesie pracy*, „Kwartalnik Pedagogiczny” 1974, nr 4.
- Pedagogika. Podręcznik dla kandydatów na nauczycieli*, red. B. Suchodolski, Warszawa: PWN 1982.
- Solak A., *Miłość i sprawiedliwość w pracy ludzkiej*, [w:] *Praca człowieka w XXI wieku. Konteksty – wyzwania – zagrożenia*, red. R. Gerlach, Bydgoszcz: Wyd. UKW 2008.
- Solak A., *Podmiotowy wymiar pracy ludzkiej*, [w:] *40 lat Pedagogiki pracy – tradycja i wyzwania współczesności*, red. S.M. Kwiatkowski, Warszawa – Radom – Bydgoszcz: Wyd. ITE-PIB, UKW, APS 2012.
- Sztaba M., *Wychowanie do pracy i przez pracę jako istotny element wspomagający planowanie i realizację kariery zawodowej*, [w:] *Między wychowaniem a karierą zawodową*, red. B. Jakimiuk, Lublin: Wyd. KUL 2013.
- Sztumski J., *Postawa wobec pracy jako miara wartości człowieka*, [w:] *Pedagogika pracy*, Warszawa 1975.
- Ślebarska K., *Praca jako wartość wobec problemu bezrobocia*, „Śląskie Studia Historyczno- Teologiczne” 2005, t. 38.
- Wiatrowski Z., *Podstawy pedagogiki pracy*, Bydgoszcz: Wyd. Akademii Bydgoskiej im. Kazimierza Wielkiego 2005.
- Wiatrowski Z., *Praca człowieka – nieporozumienia, wątpliwości i realia*, „Pedagogika Pracy” 2004, nr 42.
- Wilsz J., *Praca jako wartość ze względu na zaspokajanie ludzkich potrzeb*, [w:] *Wartości w pedagogice pracy*, red. B. Baraniak, Warszawa: Instytut Badań Edukacyjnych 2008.
- Wyszyński S., *Duch pracy ludzkiej*, Warszawa: Wyd. PAX 2001.